

СТАНОВИЩЕ

От

Доц. дин Димчо Дончев Чешмеджиев

За дисертация на тема:

„МАРКЕРИ НА ИДЕНТИЧНОСТ НА НАСЕЛЕНИЕТО В ПОМАКОХОРИЯ, СЕВЕРНА
ГЪРЦИЯ“

от

докторант Гергана Цонева Цонева

Представена за придобиване на научна степен „доктор по етнология”, Област на висшето образование 3. Социални, стопански и правни науки. Професионално направление 3.1.

Социология, антропология и науки за културата, докторска програма: Етнология

Представената дисертация е на твърде интересна и важна тема, засягаща един или по-скоро група проблеми свързани с едно „забравено“ в продължение на десетилетия от българската държава и наука население. На практика след патриарх Кирил, българската наука „губи“ интерес към тази проблематика. Затова изборът на темата е подходящ, а изследователското поле на практика е неограничено.

Авторката е много подходяща като подготовка за такова едно изследване – тя е етнолог по образование, владее добре гръцки език, което и позволява както по-лесно да работи на терен, намиращ се в Република Гърция, така и да използва гръцка научна и паранаучна литература. Това е твърде важно, доколкото тя практически е непозната в българската наука, което прави редките български изследвания едностранчиви и често неадекватни. По този начин авторката въвежда в научен оборот в българската наука един значителен историографски пласт. Трябва да се отбележи също, че тя е ползвала и гръцки архивни документи, публикувани и непубликувани, които също ще влязат в научен оборот.

За написването на дисертацията са проведени четири терена, записани са над 48 часа аудио и видеозаписи, което представлява значителна по обем информация. Голям е общият брой на събеседниците с които са проведени интервюта и свободни разговори – 88. От тях 59 са жени и 29 мъже. Събран е значителен нов материал, който за първи път се въвежда в научен оборот, и то от район, от който е почти девствен като изследователски терен за български учени. Интересни са и паралелите които прави тя с българите–мюсюлмани в Албания, като тук обаче могат да бъдат направени сравнения и с други балкански райони населени с такова население, поне по

литература. Използвани са и множество интернет източници, които доколкото ми е известно досега не са изследвани.

На мен в дисертацията ми направиха впечатление следните неща. На първо място частта от увода наречена: „Локалният религиозен синкретизъм като специфичен маркер на идентичност“, в която се описват различни календарно фиксирани празници, *„но не по мюсюлманския, а по християнския календар, което идва да ни покаже, че в традициите на населението от изследвания регион не е очертана ясна граница между религиозните практики на двете религии“*. Авторката е напълно права да твърди, че: *„Това е една от най-характерните черти на „народната религиозност“ на Балканите...“*, независимо дали с нея може да се обясни относително безконфликтното съвместно съществуване на различни религиозни общности, практикуващи съответно „битов ислям“ и „битово християнство“. След това се изброяват въпросните празници, а именно Едерлез и Касъм, съпадащи с празниците на двамата най-популярни християнски светци в тази част на Балканите – св. Георги и св. Димитър, с които всъщност започва и завършва активния период от земеделската стопанска година, което едва ли е съвпадение! Прави впечатление също, че Едерлез се празнува по нов стил (6 май), а Касъм по стар стил (8 октомври)! Това може да бъде интересна нишка за по-нататъшни изследвания.

Важни са и наблюденията, относно използването на умалителни имена в района (напр. Емине-Минка, Хатидже-Гъчка, Мехмет-Метко, Ритван-Ванче, Рамадан-Рамаданко, Данко и др.), които са характерни и за българите–мюсюлмани в други райони на Родопите (например в Смолянско).

Интересни са сведенията върху роднинската терминология, като особено важна е формата за жената на чичо (амиджа) – старчина, която се среща в останалите райони най-често като стрина/стринка, но тази форма, която очевидно е по-архаична и дава етимологията на самото название!

Когато разглежда въпроса за идентичността на изследваното население, докторантката обръща сериозно внимание на един основен въпрос – тя прави сравнително подробен преглед на политиката на гръцката държава (кралство и република) по отношение на „славяноезичното“ (на практика българоезично) мюсюлманско население. За целта са приведени множество документи за тази политика, както и значителна гръцка литература. Тя демонстрира и добро познаване на турската политика спрямо това население, с хубав доказателствен материал. Особено важна е частта, в която се занимава с гръцко–турските отношения спрямо на помаците, на базата главно на международни договори и подписани между двете страни документи.

В основата на идентичността на всяка обществена група стои въпросът за езика, поне в нашата част на света. Авторката съвсем правилно е акцентирала на този проблем, като е дала

един добър преглед на въпроса за т.нар. „помашки език“, като разглежда критично становищата главно на някои гръцки автори, практически непознати на българската научна общественост. В основата на своя критичен анализ тя поставя, логично, последните български изследвания в тази област – на Георги Митринов. Той е най-добрият познавач и изследовател на тези диалекти в последно време, въпреки, че биха могли да бъдат използвани и други проучвания, след патриарх Кирил. Докторантката добре показва и чисто политическите аспекти на проблема, което е много важно, доколкото съотношенията език – диалект имат често предимно политически измерения, а не толкова езикови.

Към работата могат да бъдат отправени и някои критически бележки и да бъдат зададени редица въпроси. Бих започнал с библиографската информираност на авторката. Вече споменах, че тя добре познава гръцката литература по различни аспекти на въпроса за българите мюсюлмани от изследвания въпрос. В увода има една част, наречена „литературен обзор“, която по същество представлява историографски обзор на проблема. Авторката правилно е разделила изследванията на две групи, що се отнася до гръцките автори, които са практически непознати у нас и тя за първи път ги въвежда в научен оборот. Прегледът е доста подробен, като са разгледани основните гръцки академични изследвания по въпроса. Особено добро впечатление прави отделянето на групата с т.нар. „неакадемични изследователи“, които в днешно време стават все по-многобройни, активни и въпреки, че често са подценявани, всъщност са много по-близки до публиката, заради достъпните си текстове, въпреки често (или заради?!) абсурдните тези излагани в тях.

Парадоксално, прегледът на българската историография по въпроса за т.нар. помаци е значително по-скромен и доста непълнен. Тук не е направено разделението на академични/неакадемични автори, както при гръцките. Малко по-подробно са отразени авторите, които се занимават с генезиса на помашката общност. Този преглед също би могъл да бъде детайлизиран доколкото въпросът за създаването на тази общност е основен при разглеждането на проблема за идентичността на населението на Помакохория! Той обаче е беден и направен очевидно на случаен принцип на съчинения с „историческа тематика или насоченост“. Изчерпва се с няколко учебника и кратки истории, като учебника на проф. К. Манчев по история на Балканските народи, един сборник от конференция проведена навремето в Търново, един кратък справочник на Б. Бобев, две кратки истории на проф. Г. Марков и на Н. Данова, като основните автори по тази тематика липсват. Тук дори няма нито един османист, въпреки, че някои от тях присъстват в библиографията. Ако авторката беше използвала повече историография, особено османитична, тя щеше да знае, че твърдението на Петрос Теохаридис относно ислямизацията на района „около края на XVII в., при султан Мехмед IV и великия му везир Мехмед Кюпрюлю“ не вярно (както не е вярно, че последният е „потурчен грък“), както и, че след Стою Шишков и

патриарх Кирил изследванията специално по този въпрос са се развили значително и съвременната наука има други възгледи по въпроса за ислямизацията на Родопите!

По същия начин стои и въпросът за названието „помаци“, с което е наричана тази група, което се утвърдило и като самоназвание, както показват материалите събрани на терен. Тук биха могли да се добавят както литература, особено българска (цитираната Евгения Иванова далеч не е единствения автор по този въпрос!), така и още тези, тъй като възникването на самото название е неясно. Във всеки случай обаче, би трябвало да се изясни, доколко това название е самоназвание, дали то е историческо самоназвание или е привнесено от някои други райони населени с българи-мюсюлмани, каквато теза съществува в науката.

Основният въпрос към работата обаче е друг, и той следва да се изясни. В текста се твърди, че:

„Религиозността на мюсюлманите в района на Помакохория са повлияни от бекташките традиции, за което свидетелстват и множеството тюрбета и текета, едно от които - текето на Хаджире, се намира в село Мустафчево“.

По-долу се казва:

„Текето представлява построено специално молитвено място, на което се събират хора, изповядващи хетеродоксната форма на исляма. Тази религиозна форма е характерна за Балканския полуостров и балканските мюсюлмани, които в по-голямата си част са бекташи, казълбаши и алевити (алиани)“.

Това твърдение, разбира се не е вярно, по-голямата част от балканските мюсюлмани са сунити и приведеното мнение на Антонина Желязкова по този въпрос, ако не е извадено от контекст, просто не е вярно. В последно време наистина се повдига въпросът за ролята на бекташките ордени за ислямизацията на части от балканското население, но изследванията са в твърде начална фаза за категорични изводи.

В същото време, авторката твърди и че:

“Голяма част от вярващите не познават и не различават отделните течения и секти в исляма, и мислят себе си като ортодоксални мюсюлмани. Явява се опозицията „ние“ (мюсюлманите) и „те“ – казълбашите“.

Тук възниква въпроса какво е това население в крайна сметка и като какво се самоопределя в религиозен план? Ако то не различава формите на ислям и се самоопределя като сунитско, то тогава изводите направени на няколко места в текста, че в района върви усилена турцизация, съпроводена със сунизация, просто не е верен в първата си част:

„В последните двадесет години, в процеса на засилване на неоосманизма, все по-често се наблюдават индикации за сунитизиране и турцизиране на населението в помашките села“.

И след това:

„Религията като маркер на идентичност в изследваната помашка група от района на Мустафчево може да се определи като водеща за изследването и за формирането на идентичността на населението. В последните години тя се трансформира от хетеродоксна форма на ислям, типичен за Балканите, към класически сунитски ислям, под влияние на политически фактори, което наред с подмяната на език и културата ѝ, постига цялостна подмяна на идентичността и формиране на нова такава“.

На места в работата се забелязват и други спорни твърдения, които следва да се прецизират, като например: *„Етническата група на помаците в Гърция е втората по големина мюсюлманска група, след тази на етническите турци (Михаил 2003: 182)“.* То се повтаря и в заключението. Въпросът е дали т.нар. „помаци“ са етническа група, която може да бъде поставена на равна нога с турците, като етническа група? Докторантката цитира друг автор, но следва най-малкото да го коментира!

Много интересни и важни са наблюденията на авторката върху топонимията в района на Помакохория. Тук е поместен много нов материал, който тепърва ще влезе в научен оборот. Тя съвсем правилно е разгледала топонимията като свидетелство за произхода на това население, и фактор за запазването на неговата идентичност, макар, че не става ясно какво означава твърдението:

„Стабилизирането на локалната идентичност е особено видимо в топонимията“.

И най-накрая една дребна бележка, която обаче е принципна. Тя е свързана с много интересният обичай наречен „жив огън“. Той е наречен езически, без да се дават основания за това. Отбелязвам този факт, защото ми напомни на една отминала епоха в българската наука, когато определението „езически обичай“ се раздаваше на ляво и дясно, по всякакви поводи.

Въпреки отправените критики и бележки, смятам, че работата може да бъде успешно защитена, защото в нея е публикуван огромен суров материал, набелязани са редица теми и проблеми, които могат да бъдат развити в следващи изследвания. Надявам се проучванията да продължат!

27 януари 2019 г.

Пловдив

доц. дин Димо Чешмеджиев

